

Казивања о Првом устанку Ђура Милутиновића-Црногорца

У српској Државној архиви у Београду чува се један повећи свежањ необичних докумената који се односе на Први устанак.*) То су казивања учесника и очевидаца о догађајима и људима из почетка 19 века, када је српски народ у Србији започео одлучну борбу за своје ослобођење. Казивања су забележена 1841 године, скоро на три деценије после Првога устанка. Повод за то дала је руска Академија наука у Петрограду, која је у то време спремала историју „руски војна с Турском“ 1806 до 1812 године, па јој је била потребна грађа о томе рату и из српских извора уколико се тај рат беше водио на земљишту Србије и у заједници са српским устаницима. Тадашњи руски конзул у Београду, Герасим Вашченко, саопштио је српској влади жељу руске Академије и замолио је да се материјал о томе што пре пронађе и стави на расположење руским историчарима.

У недостатку архива из Устанка, које су биле пропале 1813 године, српска влада дошла је на мисао да потражи по Србији још живе учеснике у Првом устанку и очевице сарадње са Русима, па да од њих побележи оно што су они још о томе памтили. У томе циљу Министарство просвете упутило је 26 јула 1841 године специјални циркулар свима окружним начелницима у земљи и ставило им у задатак да лично они, или преко среских старешина, пронађу још живе људе који су се под Карађорђем борили, „за спасеније и слободу отечества свога“ и да их саслушају. Циркулар је садржавао и упитник који је тражио одговоре на питања: кад је руска војска дошла у Србију, кад се и где какво „сраженије“ са Турцима догодило, колико је војске (српске, руске и турске) учествовало у појединим биткама, ко су били главни „предвођитељи“, какав је био распоред трупа, да ли су војске имале топова, колико „и од какве феле“, колико су поједине борбе трајале, колико је било погинулих, колико заробљених, ко је где победио и „с каквим успехом“ итд. Скренута је пажња „саслушачима“ да настоје како би од испитиваних лица добили што сигурнија обавештења, „јербо знати ваља, да ће се у историји

*) Државна архива НРС, Министарство просвете 1841, ФП, Р. 47.

само истина уважити“, како је стајало у упитнику. Питања се искључиво односе на време руско—српске војне сарадње, углавном на период од 1806—1812 године, када су руске трупе после закључења Букурешкога уговора морале да напусте Србију.

Цео посао око изналагањења очевидаца и учесника у Устанку и њихово саслушавање обављено је релативно доста брзо, за месец и нешто више дана, јер већ половином августа написани извештаји о томе достављени су Министарству просвете. Поред Карађорђева буљубаше Петра Јокића, који је у то време живео као члан суда у Ваљеву, војводе Чолак Анте Симоновића, тада пензионера у Крушевцу, активног совјетника Милосава Здравковића-Ресавца, саслушано је тада још око стотину лица разних занимања: сељака, чиновника, занатлија и других, који су активно учествовали у Устанку. Тада је саслушан и Ђуро Милутиновић-Црногорац, који је у то време као пензионер живео у Београду и био познат као одличан паметар војевања под Карађорђем.

Ђуро Црногорац рођен је 1770 године у Грахову, у Црној Гори.¹⁾ Ослепео је још као дете (од 16 или 17 година). За време Првога устанка дошао је у Србију као курир-гуслар први пут 1806 год. Неколико пута потом он је преносио писма, или усмене поруке, из Црне Горе у Србију и преко турске земље одржавао везу између Карађорђа и црногорскога митрополита Петра I. Од 1808 године он се стално настанио у Србији и од тада дели њену судбину. Слеп, али необично бистар, он је показивао изузетно интересовање за јавни живот, за књигу и културни рад. Посећивао је чак и предавања у Доситејевој Великој школи. Вук Караџић, ђак те школе такође, каже за Ђура да је често пута „знао лекцију боље него иједан од ђака“. Становао је тада у совјетској кући и „живео од општине“.

После пропасти Карађорђево Србије 1813 године, Ђуро је као емигрант отишао у Русију, у Бесарабију. Поново је дошао у Србију 1817 године и у њој остао до смрти. За заслуге у Устанку додељена му је пензија. На двору кнеза Милоша приман је „Брат Ђура“ — како га је обично звала кнегиња Љубица — као необично драг гост. Јавни и културни живот Београда и Србије имао је у њему једнога од најактивнијих посленика. Како каже један од његових великих поштовалаца, др Јанко Шафарик, најдраже Ђурино занимање у то доба било је „књижевство србско и мисли и разговори о срећи и напретку премилог му рода србског и остале браће словенске“.²⁾ Друговао је са свим културним радницима ондашњег Београда и од свакога био цењен и уважаван. Као скупљач „пренумераната“ на српску књигу, он је стекао по-

¹⁾ Види: др Љ. Дурковић, Ђуро Милутиновић (1770—1844), Историски часопис, САН, 1952, књ. III, стр. 141—156.

²⁾ Српске новине 1844 г., бр. 74.

себне заслуге за књижевност, чији је био не само одушевљени љубитељ, већ и најревноснији пропагатор.

Оплакујући Ђурину смрт 1844 године, Српске новине рекле су тада за њега да је био „живи споменик славног ратовања Карађорђева за слободу србску“.³⁾ Разумљиво је, према томе, што је 1841 године, када је требало сабрати сведочанства о томе ратовању, потражен и Ђура Милутиновић-Црногорац. Саслушан је на три године пред своју смрт. Он је доста опширно испричао што је знао о ономе о чему је питан, ограђујући се кадгод од нечега где није био сигуран. Његова казивања написана су на седам табака у колумнама и са обе стране. Писана су мастилом и језиком и правописом који су били у употреби у Србији његова времена. Не види се коме је диктирао своје успомене. Свакако да је то било неко службено лице из управе вароши Београда или из самога Министарства просвете. Његова казивања саопштавамо у целини и без икаквих измена у тексту како у погледу чињеница, стила и језика, тако и у погледу интерпункције. Текст гласи:

Војена у Србији прикљученија

од 1806 до 1813 године по казивању Георгија Милутиновића, Црногорца, у колико му је познато.⁴⁾

Године 1806 нису Руси у војни противу Турака војинством својим Србима помагали.

Руси су у Србију дошли у 807 љету под командом генерала Исаијева (од прилике јунија мес.), када су са нашим на Малајници Мула-Пашу, видинског везира, разбили. Руса је било 7—8000, са топови и картечи. Мула-паша обколио је био ту Миленка Стојковића, војводу Окружија пожаревачког, и ајдук Вељка Петровића, војводу бањског, који су около 2—4000 људиј имали, а Мула-паша био је силан војницима, имао је 17 логора. Овде је у индат Миленку и Вељку дошао Кара-Ђорђе, (число војника не зна одредителтно, вели 1—2000 људиј), а Исаијев је дошао у индат на Малајницу са целим горепоменутиим числом војинства руског. И наши су имали нешто топова, но овде су отели од Турака више топова Мула-пашу и Гушанца, који је с њиме ту био, надбивши, од којиј(е) топова био је један Мула-пашин, који је на 18 јармова вучен. Овај топ остао је у Поречу, а Гушанчев топ донешен је у Тополу, кога је Карађорђе на Суводол, Дрину и свуда носио, куда је год ишао. По овоме сраженију

³⁾ Српске новине 1844 г., бр. 74.

⁴⁾ Споља, на заштитном листу рукописа, стоји другом руком написано: „Сказивање Ђорђа Милутиновића Црногораца у Београду живећег, о догодившим се војнама између Срба и Турака од 1806—1813 године“.

врате се у Валахију Руси, а Срби у своја места. Ово су лето Срби сами Ужицу около Петрова дне освојили.⁵⁾

У 1808 љету није никаквог сраженија било, него се о миренију радило, нити је ове године војске руске у Србији било, већ је само Родофиник у Београду седио, који је јошт у 1807 љету дошао и 1809 из Србије отишао. При концу 1808 године дошао је Феодор Ивановић Недоба, колежки советник овамо и бавио се до 1813 љета, до паденија Србије. Пре ова два дипломата био је овде капетан Илија Феодоровић Новокрштени, и отишао је из Србије када је амо Родофиник дошао.

У 1809 љету с почетка дошао је овамо у Београд Сиридон Филиповић архимандрит као дипломат и бавио се овде само кратко време, па отиде у главни квартир у Букарест. — Верховни вожд србски Георгиј Петровић Черни добио је налог велике недеље преко Родофиника од главнокомандујућег војинством руским књаза Прозоровског, и то на велики четвртак овде у Совету, да на све стране на Турке удари. Известивши се о налогу овом верховни Вожд без сваког закасненија скупи војску и на све стране удари. Разреде учини следејуће, пошље кнеза Сима Марковића са 4—5000 људи од прилике противу Босне горњим крајем, да удари на Србницу. Овај је имао под собом војводе Петра Николајевића Молера, Х. Мелентија Васиљевића архимандрита, Кара Марко Васић војвода осаћкиј; а Јакова Ненадовића са 2.000 од прилике људи постави на крепост Соко и обколи га. Доњим крајем преко Дрине уза Саву пошље Луку Лазаревића, Стојана Чупића војводу мачванског и Милоша Стојићевића Подцерца, војводу Подцерског, Антонија Божићевића из Јадра, војводу, Крсту кнеза крупанскога. Колико је число војника овде било, најбоље ће знати Лука Лазаревић из Шабца. Противу Ниша пошље Милоја Петровића Трнавца, који је имао собом Петра Теодоровића Добринца, Илију Барјактаровића, војводу Параћинског, ајдук Вељка Петровића из Бање војводу, Милоја Теодоровића, Јевту Касавића, Стефана Јаковљевића из Окр. јагодинског. Миленко Стојковић чувао је са неколико војвода од Видина. К Новоме Пазару пошље Антонија Пљакића и војводу Димитрија Стефановића кујунцију, а Павла Пукића пошље у планину Рогозну с којим је био и војвода крушевачки Ђорђе Симић, те затвори друм цариградски. Сам Вожд пође к Сеници граду и узме собом војводу Вуицу Вуличића, Вула Илића, Станоја Главаша, Милосава Лаповца, Окр. смедеревског, Милоша Каменичанина, Петра Оташевића, кнеза Ђука из Јагњила, кнеза Марка из Орашца — Окр. крагујевачког и Вићентија Петровића из Кораћице, кнеза Космајског Окр. богр., из Рудн. окр. Мила-

⁵⁾ У вези са освајањем Ужица забележено је на маргини истим рукописом: „Ово ће Милутин Радовановић трговац овдашњи најбоље знати, јербо се ту ранио и дан данашњи јошт куршум носи. 12 јунија ранио се Милутин код Ужица.“

на Обреновића, Лазара Михајловића Мутава, Арсенију Лому, Милића Дринчића; из Ужичк. окр., војводу Милоша Обреновића (бившег књаза) и Алексу Поповића из Субела села, Окр. ужичког; — из Окр. пожежског војводе проту Милутина Илића и Новачића из Горачића; из Старовлашког окр. Х. Продана Глигоровића, кнеза Максима Рашковића и дође на реку Мораву око Хачина брода и Ивањице, гди се около 20.000 војске скупи, и одатле се крене преко планине Мучња и Јавора, те дође на град Сеницу 18 априлија, обколи исти и освоји га 26 априлија. Ту је около 200 Турака погинуло, остали су узети на веру и испраћени у Турску; од наши пало је 2—3 човека. Овде су наши имали до 14 топова, а у Турака био је 1 топ на граду. Одавде се вратио сам Вожд са једно десетак људи у Београд, јави Родофинику, како је тамо срећно дело окончао, и пошље главнокомандујућем књазу Прозоровскоме секретара свога Јанићија Ђурића, будући да никакви јошт подкрепљенија од руске армаде добио није, која су му обећана била. Из Београда врати се он таки у Сеницу и понесе са собом 2 кумбаре, да на Нови Пазар удари, но чим дође на Сеницу, пошље са Суводола Инуман-паша Мамудбеговић Пећски свога бимбашу Асана Жичу с неким числом војинства (1—2000 људи), да удари на логор србски, али Вожд таки дочека га, разбије и до сто глава му отсече, а колико је рањени било неизвестно је. Тај пар приспе архимандрит Филиповић с неким депешима из Влашке. Но ту ноћ приспе Вожду вест од Јовансаве кнеза арнаутског, који је код Инуман-паше био, да су се Турци јако поплашили, и да их лако победити може, само ако ускори. И тако Вожд сутрадан крене се, разбије пашу који је 7—8000 људи имао, а он је собом само 3—4000 људи повео. Овде је очевидац био совршене ове победе архимандрит Филиповић. Одатле Кара-Ђорђе врати се опет у главни квартал на Сјеницу, но знајући жалостну вест на Каменици, гди је Милоје Петровић Трнавац од Турака надбијен и гди му је кнез Стеван Н. Ресавац погинуо са 3700 војника србски. (Знат ће презиме г. советник Ресавац). У Сјеници остави Вожд само Милана Обреновића, а пошље у Васојевиће Х. Продана Глигоријевића, Милића Дринчића, Чолак Анту Симеовића, Раку Левајца, Илију Поповића за сојединити се с Црном Гором; у Новој Вароши постави проту Милутина Илића и војводу Милоша Обреновића, бившег књаза; а он са свом силом дигне се на Нови Пазар и изгори Нови Пазар, и одатле се крене и пође Делиграду у помоћ, но Турци када нападну на Делиград, Родофиник и Недоба оставе Београд поведши собом неке србске фамилије. Чувши разаслани по странама војводе, да су наши на Каменици потучени, сви се врате натраг и дођу у своје границе, преко којих су даље измашили били противу Босне. По томе освоје Турци Делиград, но Рушид-паша, када је освојио Делиград, крене се оданде и дође на Петку при реци Дунаву и Морави, а у исто то време пређе везир босански

Дрину и обколи Лозницу, кога је задржавао Јаков Ненадовић и Лука Лазаревић с прочим војводама и нису му дали, да у внутреност Србије уђе, а дође кнез Симо Марковић, Танасије Чарапић с другим војводама на Мораву, те су силу Рушид-пашину задржавали, да не пређе Мораву, Вожд је пак једнако час тамо час онамо непрестано ишао и војинство подкрепљавао и уређивао, но у то исто време случи се смрт кнезу Прозоровском (пред саму јесен); заступи његово место књаз Бакранцион и чујући утесненије Србаља преко србски депутата пошље число неко војника преко Дунава, који на Свиштов, Никопоље и проча турска места ударе. То кад чује на Петки Рушид-паша, таки остави Србију и врати се натраг к Нишу. Тога целог лjeta ту толику су само помоћ имали Срби од Руса, поред толиког њиног страдања, но кад Рушид-паша с Петке се крене таки заповеди Вожд кнезу Сими Марковићу да Јакову Ненадовићу и Луки Лазаревићу иде у помоћ, да се соједине и да ударе на пашу босанског код Лознице, који ово и учине, пашу разбију, а муницију му и топове отму и преко Дрине претерају га, и тако се по овоме и зима приближи.

На првозваног Андрију 30 ноемврија 1809 лjeta сазове Вожд скупштину у Београд и депутацију пошље у Влашку главнокомандујућем књазу Банкратиону, кога је у то доба изменуо граф Каменскиј и примио од њега главну команду. Депутација ова састојала се из Милана Обреновића и архимандрита Х. Мелентија Василијевића. Но по томе с почетком 1810 лjeta врате се депутати ови натраг и донесу вест од графа Каменског да треба, да се Срби на Турке на свест а не са оружјем дигну, које се тако и учини. Вожд пошље Милана Обреновића, Миленка Стојковића, Петра Теодоровића Добринца, Јову Стефановића, војводу поречког, Мишу Карапанцића, војводу неготинског који обколе Кладово и дођу у Праово, те се соједине са генералом Исаијевом и графом Цукатовом, и освоји Петар Добрињац сам без Руса град Кладово, а они остали војводе ускупа с Русима Неготин и Праово и ту Србљи изгубе свога војводу Танасију Чарапића^{*)}. На скоро по овоме умре генерал Исаијев и граф Цукатов и команду њину прими генерал Зас, а прочу војску србску Вожд нареди следејући начин на Дрини: проту Ненадовића, кнеза Симу Марковића, Марка Катића, Луку Лазаревића, Стојана Чупића и проче војводе, који су се поред Дрине налазили да чувају од Босне. Војводу Милоша Обреновића нареди на Златибор, а сам пође к Делиграду с неколико војвода и прочим војинством. Но 12 авг. ударе Турци на Јасику, гди много штете учине и ту погине Константин син војводе Ђорђа Симића. Одавде врате се Турци натраг и накупи се виша њина сила, да ударе

^{*)} У вези освојења Кладова и Прахова на маргини је забележено истом руком: „Освоеније ово било је од прилике месеца јунија“.

на Србију; ово разумевши Вожд пише генералу Засу за помоћ. Овај му пошље графа Орурка с војинством 6—8000 људи од прилике, који дође на поље Варваринско. У путу своје к Варварину освојио је он Бању и преда је Србима. Дошавши на Варварин, добије он од главнокомандујућег заповест, да се ретерира натраг, но јави ту вест Вожду србскоме, на које се овај заплаче пред њиме и рекне му: „Ако ви мислите то учинити, узмите најпре и мене и сав народ србски, те баците у воду, па се враћајте натраг“. Овај храбри полководац, видећи крајњу нужду једнога народа, презре повеленије главнокомандујућег и срази се с турском силом на Варварину и ту Турке јако разбије. Овде је турске силе било до 40000 србске пак (не зна). По томе се врати граф Орурков на зимовник у Валахију; праћен буде војводом србским Стефаном Јаковљевићем, кога је Вожд наредио био. Јошт около месеца септемврија пошље Вожд Милана Обреновића војводу главнокомандујућем у Валахију, да га моли, да пошље число неко војинства у Србију, који се на скоро томе у Букарешту у вечност пресели. У повратку своје освоји граф Ороруков Гургусовац, одакле освоји и Брегово; ова места преда Србима у руке и пређе преко Дунава у Малу Валахију. За време ово умре и граф Каменскиј и главну команду прими књаз Кутузов.

Граф Ороруков при одласку своје оставио је у Србији Полковића Никића са 100—200 козака, који су са Вождом и војинством србским Турке преко Дрине претерали, који су у ову страну тај пар прешли били.

Овај Кутузов с почетка 1811 љета на молбу ову пошље Србима у помоћ шефа Александра Феодоровића Балу с числом војинства од и дође у Београд. Но јошт при концу 1809 љета била се породила распра са Миленком Стојковићем, Петром Теодоровићем Добринцом и Милојем Петровићем Трнавцем противу Вожда подбадањем злоковарни људи, и они стану бунт противу Вожда дизати. Али на ово удари Вожд на Милоја, који, не могавши се одржати, побегне у Аустрију. По овоме је Вожд писмено се на Аустрију обраћао и издејствује, да Милоја одонуда пошљу и предаду га Луки Лазаревићу у Шабац, и, како га предаду Луки Лазаревићу, буде му глава отсечена и Вожду у Београд послана. А Миленко и Петар затворе се у Пореч и привуку к себи и Вељка Петровића, који су се целе зиме борили противу Вожда. Чујући за ово двор русијски, пошље капетана Николу Теодоровића Србина, родом из Шашинаца из Срема, који дошавши у Србију учини међу Вождом, Миленком, Петром и Вељком помиреније, но у почетку 1811 љета када је шеф Александер Феодоровић Бала у Београд дошао, дође с њиме и Миленко, Петар и Вељко. Овде Вељко таки одступи од Миленка и Петра и пошљу га натраг у Бању на његово место, а

Вожд преда тужбу шефу Бали на Миленка и Петра из које разумевши шеф сва прикљученија и зла поступања њина правосудним начином осуди и(х) на смрт. Но Вожд из уваженија њини пређашњи заслуга сожалујући се замоли шефа, да им се живот опрости; шеф уважи молбу Вождову са тим преиначенијем, да они, Миленко и Петар, искључени буду из отечества, и тако и буде. И тога часа праћени буду они, узевши с дозвољенијем власти сво своје имјеније са собом; членовима Великога суда народног Јанком Ђурђевићем Десимировићем и Палом Поповићем до Дунава и пређу без икаквога вреца у Валахију. — Но месеца јунија 1811 љета покаже се на ново турска сила од Ниша, на које Вожд устане са целим војинством и крене се к Делиграду, а шеф нареди полковника Константина Константиновића Полтурецког са руским војинством, те и он к Делиграду пође и изиђу на Грамаду противу Ниша, и ту дочекају силу турску и одбију је. Овде штете никакве од наше стране није било, само је погинуо племић србски Никола Брзак. Од Турака је више погинуло, а много и(х) и рањено било. Ово је сраженије августа месеца било и после се до под саму јесен по границама војинство налазило, па онда се кућама својим врати, оставивши на границама страже. Полтуретскиј дође са подручним себи војинством у Београд, преда га шефу, а сам отиђе те исте јесени у Валахију.

Ово је овако трајало до 1812 године. Но због рата, који се међу Русијом и Францијом изродио, позван буде у внуреност Русије књаз Кутузов и на место њега прими команду књаз Чичаков. Јунија од прилике или јулија месеца ове године дође Реиз-ефендија и закључи са Чичаковом мир, на које возпоследује, да је Чичаков шефу Бали заповедио, да овај са војинством из Србије изиђе и у Валахију отиде, које се при концу јулија и учини. Но Чичаков пошље графа Марка Ивелића, да Вожду и Совету јави, како се мир за Србију закључио. Он донесе од императора руског ордене, Вожду ленгу, Младену Миловановићу, Јакову Ненадовићу, кнезу Сими Марковићу и митрополиту Леонтију. Овај граф Марко Ивелић приспе у Тополу 31 јулија, оданде дође у Београд 2 августа, сообшти своје посалство, и по томе отиде 15 августа у манастир Враћевшницу, гди су се Вожд, сви остали војводе и членови Совета скупили и гди је скупштина држана.

На скупштини овој изјавио (је) граф Марко Ивелић, да је то у миру закључено, да се Турцима градови предаду, као што су их они и пре имали и он се натраг у Валахију врати. На ово пошље се књазу Чичакову депутација ради преиначенија овога закљученија. Депутирац је био Јаков Ненадовић. Са депутацијом овом није се ништа успети могло, но тај је само совет донешен, да се и Порти депутација шиље, па да се и она тога ради умоли. За депутацију ову нареди таки Вожд свога секретара Стевана Јевтића и Јову Протића члена Совета. Ови пођу у јесен

у Шумлу к Рушид-паши, који је у то доба великим везиром постао, и изјаве му сва своја намеренија. Овај и(х) таки у Цариград к Порти оправи, но и тамо кад дођу, предаду своја прошенија, али се ништа нису могли помоћи, него само им то наложено буде, да иду у Београд и да Вожду и Совету кажу, да ће Porta депутацију у Софију послати, па да се и из Србије тамо депутација пошље. Депутација цариградска изјавит' ће, казаше им, депутацији сербској, какво ће решеније на предложенија од њи учињена бити. Када се депутација ова из Цариграда у Београд натраг врати и донесе ту вест Вожду и Совету, онда Вожд и Совет умоле на ово Недобу, да он архимандрита Филиповића у главни кватир пошље, да јави, шта су Турци одговорили. Но архимандрит донесе вест ту, да Турци неће на Србију напасти, по томе да се Срби њи ништа њи плашити не имају. Ово је било после битке код Москве, гди су Руси Французе надбили у 1812 љета, а архимандрит се у 1813 љету у Србију натраг вратио.

Маја месеца 1813 љета нареде Турци за горепоменућу депутацију Решид Целебиј Мустафу Реиз-ефендију и овај дође у Софију. Чујући то Вожд и Совет, таки нареде од стране своје депутацију. Депутати су били Јевта Савић, член Совета, Живко Константиновић, војвода кладовски Милић Н., кнез из села Ђићевца, Гаврило Никола Вујадиновић, секретар Великог суда. Ови оду у Софију и узму из Ниша попа Нику Поповића за толковатеља турског језика, кога су Турци после, када су Србијом обвладали, митрополитом београдским начинили. Када дођу у Софију Реиз ефендији, предложе му сва своја мненија. Но то све суетно буде. Ови видећи те сујетне и повољне одговоре, врате се у Србију и кажу Вожду и Совету. Видећи Вожд и Совет, да спасенија другога не има, таки се почну спремати на оружје, и 15 јунија крене се све војинство, и наређен буде за главнога старешину Младен Миловановић против Делиграда, а к Дрини наређен буде као главни старешина кнез Сима Марковић, који је подкрепљенија ради са војинством тамо послан, даље војвода Милош Обреновић, прота Ненадовић, Лука Лазаревић, Стојан Чупић, Јанко Стојићевић Поцерац, Боја Божићевић, Крста, кнез крупански, и Петар Николајевић Молер. Рушид-паша је на Неготин наредио био везира видимског, а сам пође к Делиграду са Бајрам-пашом Румелиј Валеси. Видински везир обколи Неготин и почне га бити. А од Босне су били наредили Алипашу Деренделију, босанског везира. Вељко се затворио у град Неготин и 6 недеља дана давао је одонуд одпор Турцима, док у њему и погинуо није. По смрти његовој падне Неготин Турцима у руке и одтуда дођу Турци на град Кладово, у коме је био војвода Живко Константиновић. Живко таки избегне из Кладова; Турци Кладово освоје и много тиранства над народом учине, који се онде десио; истребе мачем и у робство узму. Од Кладова

дођу Турци на Пореч, освоје Пореч; овде погине Х. Никола Проданић, војвода великог острва с многим србским херојима. Ово је све августа месеца било. Турци одавде продру кроз планину и дођу на реку Мораву ниже Пожаревца. Чујући то Вожд, пође с митрополитом Леонтијем и дође на Мораву; ту нареди страже поред реке Мораве, постави војводе, Младена Миловановића, који се с Делиграда вратио, а не место себе оставио Вуицу Вуличића, с војводама Станојем Главашом, Вулом Илићем, Илијом Чарапићем и осталим, који су се тамо десили.

Од Дрине Али-паша Деренделија, босански везир, освоји Љешницу и увати Јанка Стојићевића са 600 војника који су се на веру предали. По овоме пође на Лозницу и опколи је, у којој се налазио Петар Николајевић Молер и за дуго се борио противу Турака, но видећи да се не може одржати противу силе турске, спреми се једну ноћ и преведе све своје војнике кроз турско војинство без икаквог вреда и дође кнезу Сими Марковићу у логор код Засавице. Видећи Турци сутрадан да је Лозница празна, тако се спреме за њима устопице ићи и дођу на логор код Засавице. Ту Срби учине с њима сраженије, гди су се јако борили, но Турци числом јачи на послетку наше надбију.

Од Срба је овде погинуо војвода Шишо Петроније, од наших доста је пало, али од Турака више. Одатле продру Турци кроз Китог и дођу у Шабачко Поље. Но и Србско се војинство укрепи, које у Шабцу које у Мишарима и стане противу Турака. Жалостна вест дође Вожду у Београд, да су Турци Мораву прешли и да су све србске логоре разбили и растерали. Немајући кудкамо пређе и он и сви чиновници, који су се у Београду налазили у Аустрију 21 септемврија 1813. Пређе тада Недоба, архимандрит Филиповић, мајор руски Орловић, који се овде при руској агенцији налазио. А Бајрам-паша Урумели Валеси дође 23 септемврија 1813 у Београд. Чујући ову жалостну вест војводе у Шабцу, тако се разиђу, некоји отиду у Аустрију некоји у своја места, као и војвода Милош Обреновић што је у Нахију Рудничку у своје обиталиште отишао. У томе дође и Рушид-паша велики везир у Београд и почне позивати народ србски на предају, заклињајући се и обећавајући им мир и сваку слободу, на које обештаније дође војвода Милош и преда се кога он постави главним кнезом Н. Рудничке. Ово видећи други војводе као Аврам Лукић из Пожешке, Борђе Протић (Милутиња Илића син), војвода драгачевачки, Х. Продан старовлашки војвода, Милија Здравковић из Ресаве, Станоје Главаш из Смедеревске Нахије. Рушид-паша постави Сулејман пашу Скопљака везиром београдским, који је по одласку Рушид-пашином многа тиранства за неко време чинио“.

Ето, то су причања Ђура Милутиновића — Црногорца о Првом устанку. Она садрже само ратну историју и иду од 1806

до 1813 године. Дотичу се углавном оних „сраженија“ у којима су Срби и Руси заједно војевали против Турака. Сем причања о чисто ратним и војничким стварима (напади, опкољавања, пробијања обруча, наоружања, победе и порази, трофеји и робље и др.), Ђура нам саопштава понегде и занимљиве детаље у вези са тим. Причања теку лако и течно и чине једну складно повезану целину. Збијено, стилем летописца, он нам оживљује прошлост, у чијем је стварању и сам суделовао. С обзиром што је он све то причао „колико му је познато“, по сећању, „из главе“, и после толико година од Устанка, чије је догађаје сазнавао по чувењу и памтио их, истина, кажу, боље од других, свакако да у његовим причањима има понегде и помало претеривања и гусларске фантазије, без чега, уосталом, оваква сећања и не могу бити. Не улазећи у то, ни у детаљну анализу његових тврђења и чињеница, сматрамо да су Ђурина причања оваква каква су од значаја за нашу историју и да заслужују да буду објављена поводом стопедесетогодишњице јубилеја Првога устанка. Ово је потребно учинити тим пре што је Ђура Црногорац био једна заслужена личност, слепи војник револуције, један од њених гуслара, савременик и сведок свега онога о чему нам говори, човек који је задивљавао добрим памћењем и вештим причањем и који је и за своје савременике важио као „жива архива нове српске историје.“¹⁾ То је слепи гуслар који је „без очију тражио. . . роду, да прогледа, да види слободу“, како је о њему певао Љубомир Ненадовић.

Др. Радосав Марковић

¹⁾ Српске новине 1844 г., бр. 75.